

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

התוכן:

1. הלכות שביעית – א'. (ליל שב"ק פרשת "קורח").
2. דמי שדכנות לר"מ שהציע שידוך לבת אחיו. (שבת קודש פרשת "קורח").

ליל שבת קודש "קורח" תשפ"א

הלכות שביעית (א)

זמן התחלת לימוד הל' שביעית

מן הראוי ללמוד הלכות שביעית לפני שנת השמיטה על כל פרטיה, כדי להימנע מלהיכשל בהן. והנה שנינו בקידושין (מ:) וכבר הי' ר' טרפון וזקנים מסובים בעליית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם, תלמוד גדול או מעשה גדול, נענה ר' טרפון ואמר מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה. תניא ר' יוסי אומר גדול תלמוד שקדם לחלה ארבעים שנה (פרש"י כשיצאו ממצרים נתנה להם תורה בחודש השלישי, ובחלה לא נתחייבו עד שנכנסו לארץ דכתיב בבואכם), לתרומות ולמעשרות חמשים וארבע (פרש"י לאחר כיבוש וחילוק דכתיב תבואת זרעך, שיהא כל אחד מכיר חלקו, והן י"ד שנים הרי נ"ד), לשמיטים ששים ואחת (פרש"י שאחרי כיבוש וחילוק התחילו למנות שמיטין כדאמרין בערכין י"ב: ועשו שמיטה לסוף שבע הרי ס"א שנים), ליובלות מאה ושלוש (פרש"י דלסוף נ' עשו יובל הרי ק"ג). והעיר מו"ר בעל שבת הלוי זצ"ל בשיעור על הל' שביעית, שמבואר בגמ' כאן שגדול תלמוד של הל' שביעית שקדם לשמיטה ס"א שנה, וא"כ כאשר מתחילים ללמוד הל' שמיטה כמה חודשים לפני שנת השמיטה, אינו מוקדם מדי.

"וצויתני את ברכתי" בשביעית בזה"ז

תוס' בגיטין (ל"ו:) הק' מדוע תקנו חז"ל שביעית בזה"ז, זכר למצות שביעית בזמן שהיובל הי' נוהג, ומדוע לא תקנו יובל בזה"ז זכר למצות יובל, ות"י תוס' משום שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה ליאסר בעבודת קרקע שנתיים רצופות.

הסמ"ע (ח"מ ס"י ס"ז סק"ב) הק' דלכאורה הדבר תמוה, דהרי התורה הבטיחה ברכה לג' שנים כדכתיב בפי' בהר (כ"ה כ"א) "וצויתני את ברכתי", והיאך שייך לומר שאין רוב הצבור יכולים לעמוד באיסור של עבודת קרקע שתי שנים רצופות. ולכן חידש הסמ"ע (וכן בחי' חת"ס בגיטין ל"ו: ד"ה ועברו) שהבטחת הברכה, היא דווקא בזמן ששמיטה ויובל נוהגים מה"ת, וכיון ששמיטה בזה"ז אינה אלא

מדרבנן, אין הבטחה של הברכה מה"ת ולכן לא רצו חז"ל לקבוע זכר ליובל, שיתבטלו כלל ישראל מעבודת הקרקע לשתי שנים.

אבל החזו"א (שביעית סי' י"ח סק"ד) כ' דמסתבר לומר, שהברכה היתה גם בבית שני וגם אחר החורבן, דב"ד של מעלה עושין מה שגוזרין בב"ד של מטה (וע"ע בדרך אמונה פ"א סקצ"ז). והנה גם בדורנו אנו, עינינו רואות שיש ברכה מיוחדת ושפע מיוחד בגידולי הקרקע של שומרי שביעית סמוך לשנת השמיטה, אלא שהוסיף מרן החזו"א זצ"ל בתו"ד שם ד"הבטחה זו אפשר שיגרום החטא לקפחה", וכעין זה כ' המ"ב בהל' נטילת ידים (סי' קנ"ח סקל"ח), דאמנם מי שנוטל ידיו לסעודה בהרבה מים, יזכה למלא חפני טיבותא, מ"מ מי שזהיר בזה ואינו מתעשר, היינו משום שמעשיו מעכבין (וע"ע בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' שמ"ג משי"כ לבאר מחלוקת הסמ"ע והחזו"א זצ"ל).

ברכת שהחיינו בתחילת שנת השמיטה

בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' י"ח) נשאל למה אין מברכין על כל המצוות, וכי שם כמה וכמה כללים. בהתחלת התשובה כ' דכל מצוה שאין בה מעשה אין מברכין עליה, כגון השמטת כספים וכיוצא בהן, וא"כ מסתבר לומר דה"ה שאין לברך על שמיטת קרקעות.

אבל יש שרצו לומר, דמ"מ יש מקום לומר שיברך ברכת שהחיינו בלילה הראשון של ר"ה של שביעית, והביאו ראיי מהירושלמי בסוטה (סופ"ז), דשנינו במתני' דבמוצאי יו"ט האחרון של סוכות בשנה שמינית במוצאי שביעית, עשו בימה של עץ בעזרה וכו' והמלך קרא בתורה פי' "עשר תעשר", והקי' הירושלמי למה קורין עשר תעשר, ותי' ר' אבהו משום שיצאו ישראל משביעית לשמינית, שלא לשכח את המעשרות, והקי' הגמ' למה אינו מבדיל במוצאי שביעית, ותי' משום שכבר הבדיל מר"ה.

והסביר הרידב"ז דכוונת הגמ' להקשות, למה קורין פי' עשר תעשר כדי להזכיר שנסתיימה השנה השביעית, הא בלא"ה צריך להבדיל בין קודש לחול דהרי שביעית נקראת "שבת", וא"כ כבר ידעו ישראל ע"י ההבדלה במוצאי שביעית, שנגמרה שנת השמיטה ושצריך להפריש מעשרות, ולמה צריך לקרא בתורה פי' עשר תעשר, ותי' הגמ' "כבר הבדיל מר"ה", פירוש דבליל ר"ה א"א להבדיל, כיון שאינו מ"קודש לחול" אלא מ"קודש לקודש", וכשהבדיל במוצאי ר"ה "המבדיל בין קודש לחול", שוב אין מקום להבדיל על שנת השמיטה, משום שאינו ניכר שהבדיל על שנת השמיטה אלא על ר"ה, ומה"ט צריך להזכיר לכלל ישראל ע"י "עשר תעשר" שיצא שנת השמיטה ומחוייבים במעשרות, והרמב"ם לא הזכיר ענין הבדלה במוצאי שביעית משום שבלא"ה מבדיל במוצאי ר"ה.

לפי דברי הרידב"ז, הובא (בספר דיני השביעית השלם פ"א ס"ו) בשם הגאון ר' שמאי גינזבורג זצ"ל, שראוי לכוון בברכת שהחיינו בליל א' דר"ה של שנת השמיטה, גם על שזכה להכנס לשנה חדשה, וגם על שזוכה לקיים בה מצוות רבות של שבת הארץ וקדושת והפקר הפירות, ואם יש לו קרקע משלו כגון שהוא חקלאי וכדומה יכוון על קיום כל המצוות של שנת השמיטה, והסכימו לזה מרן הגרשז"א זצ"ל והגר"ש"א זצ"ל (ע' הליכות שלמה ח"א פ"ד הערה י"ט, וכן בשלחן שלמה על שביעית עמוד רל"ט).

ריבוי דיני שמיטה

מלבד איסור עבודת הארץ שיש בו הרבה פרטי דינים, יש דינים מרובים בענין קדושת פירות שביעית, וכבר כ' תוס' בסוכה (ל"ט. ד"ל שאין) וז"ל ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית עכ"ל.

שביתת הארץ והפקר

ד' יסודות במצות שמייטה ע"פ הפסוקים

המצוות השייכות לשנת השמיטה כתובות בתורה"ק בפ' משפטים, פ' בהר, ובפ' ראה, והן נחלקות לד' ענינים שונים והם:

א. מצוה לשבות מעבודת הקרקע – מקור המצוה מדכ' בפ' בהר (פכ"ה פסוק א' – ז') "ושבתה הארץ שבת לה", וכן "שנת שבתון יהיה לארץ", ועוד כ' לאו "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור".

ב. מצוה להפקיר כל תנובת השדה והאילנות השייכות לשנה זו – מקור המצוה הוא מדכתיב בפ' משפטים (פכ"ג פסוקים י' – י"א) "ושש שנים תזרע את ארצך, ואספת את תבואתה, והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך, ויתרם תאכל חית השדה, כן תעשה לכרמך לזיתך". הראשונים נחלקו בהסבר "תשמטנה ונטשתה". רש"י פי' תשמטנה – מעבודה גמורה, ונטשתה – מלזבל ומלקשקש, אבל הרמב"ן הק' דהרי מלאכות אלו אינן אסורות אלא מדרבנן, ולכן פי' תשמטנה – מזריעה, ונטשתה – מצות הפקרת השדות.

וכן נפסק להלכה ברמב"ם (הלי שמייטה פ"ד הכ"ד) מ"ע להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר "והשביעית תשמטנה ונטשתה", וכל הנועל כרמו או סג שדהו (פי' שעשה גדר סביב שדהו ולא השאיר שום פתח) בשביעית ביטל מ"ע.

גדר הפקר שדהו – האם צריך לפרוץ בה פרצות או להשאיר הדלת פתוחה

בגדר ההפקר מבואר במכילתא (משפטים פרשה כ' הי"ח) דמדין תורה בעל השדה הי' צריך לפרוץ פרצות בשדהו כדי להראות בזה שהוא מפקירו לכל, אלא שגדרו חכמים מפני תיקון העולם שלא יפרוץ, אלא שישאיר הדלת פתוחה כל שעות היום והלילה (עי' דרך אמונה פ"ד הכ"ד בבה"ל סוד"ה מ"ע להשמיט), ומ"מ אומרים בשם החזו"א זצ"ל (שם צה"ל ס"ק רצ"ז) דבמקום הצורך מותר לו לנעול הדלת ולהשאיר שם פתק שכל מי שרוצה ליטול יכול לקבל המפתח בבית (ואפשר דמשי"כ "במקום הצורך" פירושו כמשי"כ שם בבה"ל, דאם באים ילדים ליטול הפירות ומקלקלים אותם ואין דעתם לאכלם, ומקלקלין העצים, מותר למונעם ולסגור הדלת בעדם).

האם חייב לגלות איפה שדהו נמצא כדי שאנשים יוכלו ללכת שם לזכות בפירות שביעית

מעשה שהיה בבעל פרדס של אתרוגים, שהפקיר את כל הפירות, ורצה להודיע לכל קרוביו וידידיו שילכו שם לקטוף אתרוגים, ולכן כשאנשים אחרים באו אליו ושאלוהו היכן הפרדס נמצא, הוא לא גילה להם, וסיפרו את הדבר למרן הקה"י זצ"ל, ואמר שאין זה עוולה שאינו מגלה, ואין זה נחשב משומר, משום שנמנע מלפרסם הדבר כדי שלא יבואו בשנים אחרות ויגנבו את הפירות מהפרדס, ובנוסף לכך הרבה פעמים מקלקלים את העצים כשאננם זהירים בקטיפת האתרוגים (ארחות רבינו ח"ב עמוד שכ"ה – והובא בדרך אמונה פ"ד ציון הלכה ס"ק רצ"ה).

הפקיר את שדהו אבל אמר שהפירות הם מעצי ערלה

מעשה שהיה במי שהיו לו עצי פרי בחצירו, ואמנם לא שמר את הפירות בשביעית, אבל אמר לכל אלו שבאו לקטוף את הפירות, שהאילנות הם עדיין ערלה, אבל הקוטפים ידעו שאינם ערלה ולכן קטפו

את הפירות, אבל שאלו את מרן החזו"א זצ"ל אם ע"י דיבורו הפירות הם אסורים מדין משומר, וענה שאינו נאמן לאסור את הפירות, ולכן הפירות מותרים באכילה (ארחות רבינו שם).

בעל פרדס אתרוגים פרסם שכל הפירות הפקר אבל יש עץ אחד שהוא ערלה

מעשה שהיה במי שהפקיר את כל האתרוגים שבפרדס שלו, אבל כיון שגם ילדים באו לקטוף, לכן קיבל רשות מב"ד לבקש מכל אחד הבא לקטוף שישלם עשרה שקלים עבור כל אתרוג, כדמי השתתפות בתיקון הנזיקין. הגיע שם חכם אחד שהיה סבור שב"ד טעה, וקטף וסירב לשלם את עשרת השקלים. אמר לו בעל הפרדס "דע לך שיש בפרדס עצי ערלה, ואני משגיח על כל הקוטפים שלא יקטפו אתרוגי ערלה, אבל מכיון שאתה מסרב להיענות לבקשתי לשלם את הכסף, לא אגלה לך איה הם עצי הערלה עד שתשלם לי עשרה שקלים תמורת המידע על מיקום העצים הללו.

מרן הגריש"א זצ"ל אמר שבעל הפרדס עשה שלא כדן בזה שאמר לו שיש כאן עצי ערלה, מבלי לגלות לו את מקומם, דזה נחשב כמביא אריה לתוך שדהו, וממילא אינו מקיים את מצות התורה להפקיר את שדהו, וכעין זה מבואר בב"מ (י"ב.) וכי מותר לאדם להרביץ ארי בתוך שדהו כדי שיראו ענים ויברחו (הובא בחשוקי חמד על סוכה עמוד שד"מ).

בעל פרדס אתרוגים פרסם שכל הפירות הפקר אבל יש עץ אחד שהוא מורכב

אם בעל פרדס אתרוגים יפקיר את הפרדס, אבל אמר שיש שם עץ אתרוגים שהוא מורכב, ואינו רוצה לגלות את מקומו, פסק מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א שאין עליו שום תרעומות, משום שאינו חייב לגלות מיהו העץ הבלתי מורכב, כי התורה ציוותה להפקיר את כל הפרדסים כדי שפירותיהם יהיו "לאכלה", וגם פירות העצים המורכבים ראויים וכשרים לאכילה, והתורה לא ציוותה להפקיר אתרוגים כדי לקיים מצות ד' מינים בסוכות (חשוקי חמד שם עמוד שמי"ה).

להפקיר האתרוג בלי העוקץ

יש להסתפק במי שיש לו אתרוג מהודר על האילן בפרדס שלו, וכיון שאינו מספיק גדול, מעדיף להשאירו על האילן עד אחרי יוהכ"פ, אבל כיון שמפחד שאחרים יקחו אותו, רוצה לכתוב פתק גדול שמפקיר את האתרוג ולא את העוקץ המחובר לאילן. בדרך אמונה (פ"ד צה"ל ס"ק רצ"ה) כ' שצריך להפקיר את הפרי עם היד והשומר שלו, כיון שזה צורך הפרי, ולא כמו מי שהפקיר האתרוגים חוץ מהעוקץ. הרי דס"ל שחייב להפקיר גם את העוקץ, ואילו בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ט) ג"כ אסר הדבר אבל מטעם אחר, משום שהעוקץ הוא כמו דבר שאין שום בר דעת מקפיד עליו, וא"כ לאו כל כמיניה להפקיע ע"יז את זכות הציבור מלקחת את האתרוג, וכ"כ בחוט שני (עמוד קצ"ח), אלא שהוסיף, כיון שבדרך כלל אין מקפידין על העוקץ, וגם הכא אינו מקפיד עליו אלא כדי שלא יטלו את האתרוג, י"ל שאינו בעלים על העוקץ בכלל בשביעית. עוד הוסיף שהעוקץ נצרך להאתרוג כדי שלא יהיה חסר, אבל יש לדון בהיתר זה, דהרי פירות שביעית ניתנו לאכילה, ואם מפקיר את האתרוג בלי העוקץ, כל אחד יכול לקחת האתרוג כדי לאוכלו, ומי יימר שחייבים להפקיר פירות שביעית לצורך מי שרוצה לקיים מצוות בהם ולא כדי לאכלם וצ"ע.

הפקר – אפקעתא דמלכא או שהבעלים צריכים להפקיר בפה בפני שלשה

המנ"ח (מצוה פ"ד) הביא מחלוקת בענין הפקר בשביעית, דהמב"ט (ח"א סי' י"א) והמהרי"ט (ח"א סי' מ"ג) ס"ל שהוא אפקעתא דמלכא, והיינו שהתורה מפקירה את הפירות, גם אם הבעלים לא יפקירם, אבל הב"י בשו"ת אבקת רוכל (סי' כ"ד) ס"ל דבעל השדה מצווה להפקיר פירותיו, ואם לא הפקירם עבר על מ"ע. להלכה, הפאת השלחן (סי' כ"ג סקכ"ט) והאג"מ (יו"ד ח"ג סי' צ' ד"ה והטעם) ומרן הגרשז"א זצ"ל (דיני

שביעית השלם פי"ד ס"ג, וכן בשלחן שלמה על שביעית עמוד ר"א) פסקו כהב"י שצריך להפקיר בפה בפני שלושה, אבל החזו"א (שביעית סי' י"ט סקכ"ד וסי' כ' סק"ז) פסק כהמב"ט שהפקר אפקעתא דמלכא, ומ"מ הקהלות יעקב (יבמות סי' י' סק"ב) הוסיף דיש גם מצוה על הבעלים להפקירן, ובמנ"ח הנ"ל חידש, כיון שהחינוך כ' דמצוה זו נוהגת בזכרים ובנקיבות, א"כ לשיטת הב"י גם נשים חייבות להפקיר (אם יש שדה שברשותן, כגון בחצר של דירה שרשומה בטאבו על שם הבעל ואשתו – ובהמשך יתבאר הדבר יותר באריכות).

ג. מצוה לנהוג קדושה בפירות שביעית – מקור מצוה זו ג"כ בפ' בהר (פרק כ"ה פסוק ו') דכתיב "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" ודרשו חז"ל בפסחים (נ"ב:) לאכלה ולא להפסד, ובע"ז (ס"ב:) לאכלה ולא לסחורה. בגדר פרק הזמן שמותר לאכול פירות שביעית, כ' בפסוק שם "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול", ודרשו חז"ל בפסחים (נ"ב:) דכל זמן שחיה אוכלת מן השדה, האכל לבהמה שבבית, כלה לחיה אשר בשדה, כלה לבהמתך מן הבית, ואז חייב לבער הפירות מן הבית.

ד. מצות שמיטת כספים – מקור מצוה זו בפ' ראה (פרק ט"ו פסוק א' – ו') "וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו".

שמיטה בזה"ז דאורייתא או דרבנן

הגמ' במו"ק (ב:) מביאה מחלוקת בענין שמיטה בזה"ז, רבי ס"ל דכיון שאין היובל נוהג לפי שאין רוב עם ישראל בארצו וכל שבט ושבט בנחלתו, מצות שמיטה אינה אלא מדרבנן, והיינו משום שדרש הפסוק "וזה דבר השמיטה שמוט", בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע (דהיינו יובל שבו חוזרות הקרקעות לבעלים כמו שפי' תוס' וריטב"א בגיטין ל"ו. ע"ש, אבל רש"י פי' דקאי על שמיטת קרקעות בשמיטה ע"ש), ואחת שמיטת כספים (דהיינו שביעית שנוהגת בה גם שמיטת כספים, לאפוקי יובל שאין שמיטת כספים נוהגת בה), בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים ובזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים, ותקנו רבנן דתשמט זכר לשביעית (והא דלא תיקנו יובל זכר ליובל, תי' תוס' בגיטין ל"ו: משום שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה ליאסר בעבודת קרקע שתי שנים רצופות וכדלעיל), אבל החכמים חולקים וס"ל דאע"פ שאין היובל נוהג, מ"מ שמיטה בזה"ז היא מה"ת.

להלכה רוב הראשונים פסקו כרבי דשביעית בזה"ז היא מדרבנן, ואע"פ שיש ראשונים הסוברים דשביעית בזה"ז אינה אלא ממדת חסידות, כבר כ' החזו"א (שביעית סי' כ"ג סק"ד ד"ה מן האמור) וז"ל אין מקום להקל בשביעית בזה"ז משום דעת הראב"ד והרז"ה המקילים, כיון שכל הפוסקים חולקים עליהם, והרמב"ן והרשב"א והר"ן שהיו אחריהם אמרו שאין הלכה כהראב"ד והרז"ה. ובספר התרומות סיים ואין בדבר זה בית מיחוש וספק (והובא בב"י חו"מ סי' ס"ז), הרי דאיתמר הלכתא דאין הלכה כמותם וכתבו דהראב"ד חזר בו עכ"ל, וע"ע בדרך אמונה (הלי שמיטה פי' סקני"ה) ובשו"ת בית הלוי (ח"ג סי' א') בביאור שיטות הראשונים.

האם יש להחמיר בדיני שמיטה, תרו"מ וחלה בירושלים בזה"ז יותר משאר א"י

בשו"ת פרי הארץ (ח"ג יו"ד סי' ד') חידש, שבירושלים שביעית נוהגת מה"ת גם בזה"ז לשיטת הרמב"ם (הלי' בית הבחירה פי"ו הי"ד) דקדושתה לא בטלה, וסיים שם שזה דוחק, אבל בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נ"א סק"א) כ' דכל זה שייך לומר רק לשיטת הרשב"א וספר התרומות הסוברים דמה שאין נוהגים שמיטה בזה"ז מדאורייתא הוא משום דקדושת הארץ בטלה, משא"כ לדין דקיי"ל שקידשה גם לעתיד לבא, א"כ כיון דפטור שביעית בזה"ז מדאורייתא הוא משום דבעינן כל יושביה עליה, ודאי שגם בירושלים אינה נוהגת מה"ת כיון שאינה תלויה בכלל בעצם קדושת הקרקע אלא במספר יושביה.

והנה כעין שאלה זו העיר המנחת חינוך (מצוה רפ"ד סקכ"ב) לגבי הפרשת תרו"מ וחלה בירושלים בזה"ז, ונדחק ליישב למה אין חיובן מה"ת בירושלים לשיטת הרמב"ם. וע' בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי'

תשלי"א) שכתב בשיטת הרמב"ם דתרו"מ בזה"ז אפילו בירושלים אינה אלא מדרבנן. בהסבר הדבר כי בישועות מלכו (וי"ד ס"י ס"ז) דקדושת ירושלים בטלה רק לגבי גידולי קרקע דגוף הארץ אינה חייבת במעשר, אבל קדושת האויר לא נתבטלה, היינו קדושת מחיצות החומה, ונפק"מ לענין קרבנות, וע"ע בחזו"א בשביעית (סי' ג' סק"ד) שג"כ כי כעין חילוק זה.

האם יש מצוה לקנות קרקע בא"י כדי לקיים מצות "ושבתה הארץ"

בשו"ת משנת יוסף (ח"ב בפתיחה) דן במי שאין לו קרקע, האם הוא פטור לגמרי ממצות "ושבתה הארץ" - כאילו דר בחו"ל, או שמא עליו להשתדל שתהיה לו קרקע, בה ישבות בשמיטה, ומהו גודל הקרקע שעליו לרכוש לשם כך. וע"ש שדן באריכות בגדרים העולים מהסוגי במנחות (מ"א.) דמלאך אשכחי לרב קטינא דמיכסי סדינא (פי' - בלי ציצית), א"ל קטינא קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית מה תהא עליה, א"ל ענשיתו אעשה, א"ל בזמן דאיכא ריתחא ענשינן. עוד יש לציין שאלת הגמ' בסוטה (י"ד.) מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י, וכי לאכול מפריה הוא צריך, או לשבוע מטובה הוא צריך, אלא כך אמר משה, הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימן אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי.

והביא שם ספיקת המנ"ח (מצוה ט"ו) לגבי מצות תשבייתו, האם היא מ"ע שמקיים בשוא"ת שיהא החמץ מושבת מרשותו כמו שביתה בשבת ויו"ט שהיא בשוא"ת שלא יעשה מלאכה, וא"כ אינו מחוייב לחזר אחרי חמץ כדי שיהיה לו לבערו, ודלא כמצות ציצית שמצוה להשיג ציצית כדי לקיים המצוה בקו"ע, או דילמא בחמץ, המצוה ג"כ בקו"ע, שישבית החמץ, ואם אין לו חמץ, חובה עליו להשיג חמץ כדי לבערו כמו במצות ציצית, ומסקנת המנ"ח היא דיש מחלוקת ראשונים בזה.

ולפי הנ"ל יש מקום לומר ששיג קרקע לשביעית כדי לקיים המצוה של "ושבתה הארץ", וכי בשו"ת משנת יוסף הנ"ל (בפתיחה סק"ז) דאע"פ דמי שגר בעיר ואין לו שדה אין עליו שום עונש אם אינו מחזר לרכוש לו שדה, מ"מ לפי רש"י ור"ג יש סרך מצוה להכניס עצמו לחיוב מצוות התלויות בארץ, ולפי תוס' והרא"ש "צריך להשתדל לקיים כל המצוות" (כלשון השטמ"ק בערכין ב:).

והנה מבואר בבכורות (ב:) שאם מוכר העובר של חמורו לנכרי, כיון שמפקיעו מקדושתו, קס"ד דיש לקונסו לפדות העובר וליתנו לכהן משום שמפקיעו מקדושתו, והגוי יעשה בו מלאכה בשבת ויבטל מצות שביתת בהמתו, ואמנם השטמ"ק (שם אות ח') הקשה דשביתת בהמתו היא רק למי שיש לו בהמה, אבל אין לו שום חיוב כשאין לו בהמה, וזה ברור שלא שמענו שאדם חייב לקנות בהמה כדי שיקיים מצות שביתת בהמתו, וא"כ צריך להבין מאי שנא במצות ציצית דענשינן למי שאינו מקיים המצוה.

תוס' בערכין (ב: ד"ה הכל) והמרדכי במנחות (סי' תתקמ"ה) והובא בב"י בהל' ציצית (סי' כ"ד) כי שדווקא בימים ההם שכל הבגדים היו של ד' כנפות, שייך עונש על מי שמשנה את הבגד כדי להפטר מהמצוה של ציצית, אבל בזה"ז שרוב הבגדים אינם של ד' כנפות והם פטורים מציצית, אין עונש למי שאינו קונה ד' כנפות, וביאור שיטתם הוא, דרק מי שמשנה ממנהג העולם כדי להפטר מהמצוה, נענש ע"ז בעידנא דריתחא, משא"כ כשאין רגילים ללבוש בגד בת ד' כנפות, שאין שום חיוב מעיקר הדין לקנותו.

לפי יסוד זה, מי שאין לו קרקע בא"י אינו מחוייב ללכת לקנות קרקע כדי לקיים מצות "ושבתה הארץ". אבל מאידך גיסא מבואר בתוס' בפסחים (ק"ג: ד"ה ואין) דגם בזה"ז נענש כשאינו לובש בגד של ד' כנפות, ולפי שיטת תוס' גם לגבי מצות שמיטה ראוי שיקנה קרקע בא"י כדי לקיים את המצוה. וכעין זה מבואר במ"ב בהל' זימון (סי' קצ"ז סק"ד), שיש מצוה להכניס את עצמו לידי חיוב זימון, וכעין זה מובא לגבי שמיטת כספים, דאע"פ שהלל תיקן פרוזבול וממילא אין שמיטה משמטת את החוב, מ"מ כי בבן

איש חי (שנה א' פ' כי תבא אות כ"ו) שיש מחמירים להלוות קצת כסף בערב ר"ה אחרי שכבר כ' את הפרוזבול, כדי שההיתר של הפרוזבול לא יחול על חוב זה, ואז שמיטה תשמט את החוב. הרי מבואר שבדאי ראוי לעשות כל מיני טצדקי כדי שיוכל לתפוס מצוות בעוה"ז.

ולכן למעשה כ' בשו"ת משנת יוסף הני"ל, מי שיש לו חצר או גינה ליד ביתו אפילו בשכירות, ואפילו יחד עם שכנים, מקיים מצות שביתה בשביעית כשישבות בה ממלאכת קרקע, ואע"פ שבמשך שאר שש השנים אינו עובד בקרקע וממילא אינו ניכר בכלל ששבות בשנה השביעית, מ"מ לא גרע מת"ח שאינו עוסק במלאכה כל השבוע, ואע"פ"כ מקיים מצות שביתה בשבת כשאינו עושה מלאכה. ואם אין לו חצר או גינה, יכול להוציא עציץ אפילו שאינו נקוב מהמרפסת או מהחלון, ויעמידו מעל הקרקע, דכל דיני שביעית נוהגים בו כמבואר בחזו"א (שביעית סי' כ"ו סק"ד), ואם ישבות בו ממלאכה האסורה חוץ מהשקאה לאוקמי אילנא, יקיים בזה מצות שביתה הארץ, ואם יצמחו שם ירקות ויפקירם יקיים "ונטשתה". ולפי החזו"א (שם) מקיים המצוה אפילו בביתו ואפילו בעציץ שאינו נקוב.

והוסיף דלא לו שאין להם חצר או גינה, אולי עדיף טפי להשתתף עם דיירי בנין משותף אחר שיש בו חצר, מלרכוש בעלות או שותפות אצל חקלאי, משום שלפעמים לצורך קיום השדה ופירותיה, מקילים מחמת ההכרח והדחק לסמוך על כמה קולות.

שבת קודש "קורח" תשפ"א

דמי שדכנות כאשר הר"מ הציע שידוך לבת אחיו

מעשה שהיה בחו"ל, בראובן שחיפש שידוך עבור בתו, ולכן פנה לאחיו שמעון שהוא ר"מ בישיבה גדולה, ושאל אותו אם הוא מכיר בחור טוב בישיבה, ומיד המליץ על שלש בחורים. אחרי בירורים, ראובן החליט שאחד מהם מתאים לבתו, וביקש משדכן להציע את השידוך למשפחת הבחור, ובס"ד החתן וכלה התארסו. כמובן בשעת סעודת האירוסין אבי הכלה שילם דמי שדכנות לשדכן (יש מנהגים שונים בזמן חיוב התשלום, אבל המנהג הוא בסעודת אירוסין), ולא חלם שמגיע תשלום לאחיו שמעון, אבל משך הסעודה הוא הרגיש, לפני אחיו אינם כתמול שלשום. למחרת הוא שאל אותו למה השתתפותו באירוסין היתה בפנים זועפות, וענה לו שהיה מצפה שיקבל שליש מדמי השדכנות המגיע לו כ"מתחיל" בשידוך שהצליח בס"ד.

ראובן שאל את אחיו "תגיד לי באמת, האם הצעת לי השמות על דעת לקבל דמי שדכנות, או שאמרת לי השמות בתור אח שלי", וענה לו "באמת לא התכוונתי לדמי שדכנות כלל, בפרט שכאן בחו"ל נהוג שדמי השדכנות הוא אחוז מסויים של הנדן, אבל אחרי שהבחור נפגש עם בתך והתארסו, הוא בא לספר לי שהתארסו, ונדע לי שהנדן שהתחייבת לתת הוא גדול מאוד מאוד, וממילא על דעת כן איני מוותר על דמי השדכנות המגיע לי, ולכן אני מרגיש שמגיע לי שליש של הנדן משני הצדדים". ראובן לא התייחס לטענת אחיו כלל, מאחר שאמר לו במפורש שכשהציע השמות לא התכוון לתבוע תשלום כלל, בפרט מאחיו, אבל כבר עברו חמש שנים, והזוג עדיין לא זכו לראות זש"ק, ולכן החתן בא לשאול, כיון שאביו ראובן אינו מתכוון לשלם דמי שדכנות לאחיו שמעון, האם יש לשמעון איזה זכות טענה, והאם יש חיוב על החתן לשלם, ואם החיוב מוטל עליו, האם עובר על "בל תלין" אם לא ישלם לו מיד, והסביר שכרגע אין לו את האפשרות לשלם כ"כ הרבה כסף, אבל אם הוא חייב לשלם, והוא עובר על "בל תלין", ילוח כסף מגמ"ח כדי לפרוע לדוד שלו.

בשאלה זו יש להסתפק בכמה וכמה ספיקות: א. האם ר"מ שמוסר רשימה של שמות של בחורים נחשב כשדכן בכלל, ובפרט אם הוא אומר שמתוך 250 בחורים שלומדים באותו שיעור, הרשימה הזו של 50 בחורים הם הכי טובים במדות ובלימוד וביראת שמים, ותבחר מי שמתאים לבתך. ב. האם יש סיבה למה אח אין לו זכות לתבוע דמי שדכנות בהיותו קרוב משפחה. ג. האם האח שמעון

יכול לחזור בו, ממה שהציע שידוך על דעת לעשות חסד ושלא ע"מ לקבל פרס, ועכשיו שנודע לו שה"פרס" הוא סכום נכבד, רוצה תשלום כ"מתחיל". כדי לדון בכל הני שאלות, יש לבאר מה הסיבות שצריך לשלם דמי שדכנות.

סיבת חיוב תשלום דמי שדכנות

לכאורה יש לחלק בין שדכן שנתבקש ע"י אחד מהצדדים להציע השידוך, לבין שדכן שהציע שידוך מיוזמת עצמו, דהרי כ' הרמ"א בהל' טוען ונטען (ח"מ סי' פ"ז סי"ג) שאם תבעו בשכר השדכנות, וזה כפר ואמר שלא היה שדכן שלו, או שאר טענות שבינייהו, דינו כבשאר תביעת ממון, ונשבעין על כך, וכתב שם בביאור הגר"א (ח"מ סי' פ"ז סי"ק ק"י) וז"ל דין השדכנות כ' מהר"ם (פ' הכותב פ"ה). שהוא מדין היורד לשדה חבירו שלא ברשות, שאם היתה שדה עשויה ליטע, שאומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה כמבואר בב"מ (ק"א.), והוא כמו סרסור כמש"ל בסי' קפ"ה סי"י בהג"ה, וכמו שצריך ליתן לסרסור כמבואר בב"מ (ס"ג): ע"ש עכ"ל, וכן הסביר הגר"א בעוד כמה מקומות (ח"מ סי' קפ"ה סק"ג, וסי' רס"ד סק"ג). אמנם יש לציין שבשו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' ס"ג ד"ה ולפ"ו הדבר) כ' שהשדכן הוא כמו סרסור, והסרסור הוי כמו שליח, ואף שהבעלים לא בקשו ממנו, מ"מ כיון שנתרצו למעשיו, מסתמא נתרצו לשלם לו כמו פועל במקום ששוכרים אותו, בין ביוקרא ובין בזולא ע"ש וצ"ע.

מאידך גיסא, אם השדכן נתבקש ע"י אחד מהצדדים להציע השידוך, אינו מוגדר כיורד לתוך שדה של חבירו, אלא דינו כפועל ממש שבעה"ב שכרו לעשות פעולה עבורו, והיינו כיון שמתווד או שדכן דינו כמו סרסור, מגיע לו תשלום כמו כל פועל, ונ"מ טובא בינייהו כמו שיתבאר.

יש לציין שאם שדכן הציע שידוך מיוזמת עצמו, ומגיע לו שכר מדין יורד לתוך שדה חבירו, בשלמא אם אחרי ההצעה לשני הצדדים, המשוכו הצדדים את קביעת הפגישות והדו"ד ביניהם, בינם לבין עצמם, אפשר להבין שלשדכן מגיע תשלום רק מדין יורד, אבל אם אחרי שהציע השידוך, הצדדים בקשו מהשדכן שידבר עם הצד השני, ושישפיע עליו בדיני ממונות, ושיתעסק בקביעת הפגישות וכו', הרי הוא נהפך להיות פועל לגבי המשך השדכנות, וכן נקט בשו"ת להורות נתן (ח"י סי' קכ"ב).

שדכן שהציע שידוך שלא ע"מ לקבל פרס ואח"כ שינה דעתו

לפ"ז בנד"ד ששמעון מסר שלש שמות לאחיו ראובן, ולא התכוון בכלל לקבל דמי שדכנות ורק אח"כ החליט שרוצה לקבל שליש מדין "מתחיל", הרי לא היה "יורד", וגם לא היה פועל (ובנוסף לכך י"א שראש ישיבה הוא כמו האבא של תלמידיו, ושמחתו היא רק שיתארסו, ואינו מוסר שמות של תלמידיו תמורת כסף – ווי העמודים להגר"י זילברשטיין שליט"א חלק ל"ו עמוד ס"ד), וכבר פסק רע"א (ח"מ סי' קפ"ה סי"ג) בשם המהריק"ש, שאם הסרסור אמר למוכר או ללוקח שלא יקח ממנו כלום עבור מקח זה, ואח"כ שינה את דעתו, אין בדבריו כלום (וע"ע בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' תנ"ז סק"ג, ובמשפטי התורה ח"ב עמוד קמ"ו), וכעין זה מבואר בשו"ע (ח"מ סי' שלי"ג סי"ה) שפועל שעושה בחנם עם בעה"ב, יכול לחזור בו אפילו בדבר האבוד, וכ' הש"ך (סקל"א) שיכול לומר לו חוזר אני ואיני עושה בחינם אלא בשכר, ואפילו אם הוא דבר האבוד יכול לומר כן, ומבואר מתוך דבריו, דכל מה שכבר עשה בחינם אינו צריך לשלם לו גם אם הוא בשדה העשויה ליטע, ואע"פ שנהנה. וע"ע בנתיבות (סי' י"ב סק"ה) שאם בשעת עשיית המלאכה חשב הפועל לעשות המלאכה בחנם, ורק אחרי שסיים המלאכה החליט לתבוע תשלום עבורה, כיון שמחל על שכרו לא מגיע לו כל תמורה, ואפילו אם מחשבתו שלא לקבל שכר היתה בינו לבין עצמו, ולא גילה דעתו לאחרים.

אבל יש לציין שבשו"ת מהרי"א הלוי (ח"ב סי' ק"י) כ' שאם השדכן חזר בו באמצע השידוך ותובע את שכרו, חייבים לשלם לו, אפילו אם לא הסכימו לדבריו בפירוש ושתקו, אינם יכולים לטעון ששתקו כדי שלא יתקלקל השידוך.

נ"מ לדינא אם שדכן דינו כפועל או כיורד לתוך שדה של חבירו

לא הצליח להביא השידוך לגמר

לכאורה יש נ"מ טובא בגדר המעמד של השדכן, דאם הוא פועל, גם אם השידוך לא הצליח, יצטרכו לשלם לו עבור הזמן שעבד, ובנוסף לכך עבור הוצאותיו (אם היו), משא"כ אם דינו כמו "יורד", אינו מקבל תשלום רק אם השביח השדה, ואם לא התארסו, כיון שלא השביח ה"שדה", לא מגיע לו שום תשלום (ע' בפתחי חושן ה' שכירות פי"ד ס"ז, ובשו"ת וישב משה ח"א סי' ל"ט סק"ב, ובנישואין כהלכתם פי"ד סל"ז).

אבל בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' קנ"ז) כתב דשדכן דינו כקבלן שקיבל עליו לגמור עסק, ולפי דבריו פשוט שאינו מקבל תשלום עבור טירחתו, אא"כ הצליח לסיים מלאכתו והזוג התארסו. אמנם מביאים (פתחי חושן הנ"ל) בשם המהרש"ם במשפט שלום (סי' קפ"ה ס"ו), שי"א שאם ביקש ממנו שילך להציע השידוך, נותן לו שכר טרחתו, ולמעשה הכל תלוי במנהג המקום, ואם לא התנו ביניהם, אינו משלם לשדכן כלום אם הזוג לא התארסו.

בל תלין בתשלום דמי שדכנות

הנה אם שדכן דינו כפועל, לכאורה הדבר פשוט שעוברים על לאו ד"בל תלין" אם לא משלמים שכר השדכנות אחרי התנאים כמנהגנו, אבל אם החיוב לשלם לשדכן הוא רק מדין "יורד", כ' הפת"ש (ח"מ סי' פ"ט סק"ב) דלפמש"כ בשו"ת חמדת שלמה (סי' ז') משמע, שנסתפק קצת אם שייך "בל תלין" במי שאינו משלם שכר "יורד לתוך שדהו" בזמן, והפת"ש כ' בפשיטות דלא שייך בזה "בל תלין", דלא גרע משכרו ע"י שליח, דמבואר בשו"ע (ח"מ סי' של"ט ס"ז) שאינו עובר משום "בל תלין" (הבעה"ב אינו עובר דלא שכרו, והשליח אינו עובר דאין פעולת הפועל עליו) ונשאר בצ"ע. אבל החלקת יואב (אהע"ז סי' ל' ד"ה ומעתה) נקט בפשיטות שאינו עובר וז"ל ודאי אם אחד ירד לתוך שדה חבירו שלא ברשות, אף דחייב ליתן לו כפחות שבפועלים, מ"מ "בל תלין" ליכא, כיון שלא שכרו, ולא קרינן שכיר גביה עכ"ל.

מרחן הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' ר"ז) העיר, דיש להוכיח מהסוגי' בסוף ב"מ (ק"י – ק"יא) שאם שכר פועלים ע"י שליח, שניהם אינם עוברים בלאו ד"בל תלין", זה לפי שלא שכרן וזה לפי שאינו פועל שלו. הרי מפורש דאע"פ שהבעה"ב בודאי חייב לשלם להם, מ"מ אינו עובר משום "בל תלין" הואיל ולא שכרן בעצמו, וא"כ גם בשדכן כשהחייב לשלם לו הוא מדין יורד, כיון שלא שכרו שוב לא שייך דין דבל תלין (וע' בהקדמה לשו"ת הליכות ישראל להגר"י גרוסמן זצ"ל, שהעיר דלכאורה דבר זה תלוי במחלוקת הראשונים ליישב למה לא אמרינן שלוחו של אדם כמותו לגבי הלאו ד"בל תלין" כששכר פועל ע"י שליח, דהריטב"א בב"מ ק"י: ת"י שמא לא אמרינן שלוחו של אדם לחובתו, אבל התוס' ר"י"ד שם הסביר באופן אחר, דכי חזו פועלים לבעה"ב דמוגר להו, סמכו דעתייהו דלפרעיניהו ביומא, אבל כי לא חזו ליה, לא סמכו דעתייהו דלפרעיניהו ביומיה, ולכן אינו עובר. לפי הבנת התוס' ר"י"ד יש מקום לומר דבשדכן שירד ע"ד עצמו, עצם המו"מ בין הצדדים לבין השדכן הוי כאילו שכרו אותו ע"ש).

הרי מבואר דאם המחותרים לא ישלמו לשדכן מיד בגמר השידוך, אם נתבקש להיות שדכן דינו כפועל ובודאי שייך "בל תלין" (וכן פסק בשו"ת הר צבי ח"מ סי' ע"ו), ואפילו אם הציע את השידוך מיוזמת עצמו, ודינו כ"יורד לתוך שדה של חבירו", דלא שייך "בל תלין", מ"מ אם הצדדים בקשו ממנו להמשיך ולסדר הפגישות וכו', מסתבר לומר דנהפך להיות פועל ושייך בהו הלאו ד"בל תלין" (ואין לומר דנהפך להיות פועל רק על החלק שנתבקש לעשות, ולכן אם יפרעו לו חלק מדמי השדכנות בגמר השידוך שוב לא יעברו, אין זה מסתבר, משום ש"המחיר" שמשלמים הוא עבור כל מה שהשדכן טורח, ולא ניתן לחלקו למחצה לשליש ולרביע).

האם החיוב לשלם שכר שדכנות מוטל על ההורים או על החתן וכלה

אבל לכאורה צריך להבין למה שייך "בל תלין" בכלל בשדכן, דהרי הנהנים העיקריים מהשידוך הם החתן והכלה, וכן נקט בפשטות בשו"ת אבני נזר (ח"מ סי' ל"ו ד"ה ג) שנשאל על אחד ששידך את ראובן לבת הגדולה של שמעון, ולבסוף ראובן השתדך עם בתו הקטנה של שמעון, בהשתדלותו של שדכן אחר, ונשאל אם אבי הבת חייב לשלם דמי שדכנות לשדכן הראשון, והשיב דחייב דמי שדכנות חל על החתן והכלה כי להם עשה הטובה, רק שהמחותנים משלמים עבורם, וממילא כיון שהשדכן הראשון לא התכוון לעשות טובה לצעירה, ורק בגרמא נעשה טובה לצעירה, לא מגיע לו ממנה כלום (אמנם י"א שמקבל חלק מהשכר מצד החתן כיון שקירב את דעת המחותרים – ע' בספר הנישואין כהלכתם פי"ד סמ"ה). וכן גם מבואר בשו"ת

השיב משה (סי' מ"ח), וא"כ אם הוריהם דברו עם השדכן, נהי שההורים התעסקו עם השדכן בהסכמתם המלאה של החתן והכלה, אבל תיפו"ל דלא שייך "בל תלין" מדהוי שכירות ע"י שליח.

מאידיך גיסא, מבואר בערך ש"י (חוי"מ סוסי' קפ"ה ד"ה שדכן) שאין החיוב מוטל על החתן והכלה, ודן שם בענין שדכן לבחור ובתולה הסמוכים על שלחן אביהם, שאינו יכול לגבות שכר השדכנות מאבי החתן מחמת אלמותו, האם יכול לתבוע דמי השדכנות מהחתן אחרי שהחתן וקיבל את הנדן, וכי כיון דסתם שדכן דעתו להפרע מהאב כנהוג, וגם החתן אין לו כסף כל זמן שלא קיבל הנדן, והמנהג הוא לפרוע השדכנות בגמר השידוך, א"כ אין דעת השדכן להפרע מהחתן, ודמי למש"כ הר"ן בנדריים (ל"ג:). דהמפרנס אשת חבירו סתם, נהי דלאו בתורת מתנה קעביד, מיהו סתמא אדעתא דבעל נחית שיודע שאין לאשה זו נכסים, וא"כ גם בנד"ד אין השדכן יכול לומר להחתן שישלם לו, כיון דלא נחית אדעתא דהכי, שהחתן ישלם לו. וכ"כ גם בפתחי חושן (שכירות פ"ד הערה ג'), והוסיף שגם האבני נזר יסכים היום כיון שנהוג שהמחותנים משלמים, וממילא שוב אין השדכן יכול לגבות מהחתן והכלה, דעל דעת כן נחית, ומ"מ הדבר פשוט, דכשאין מחותנים, החיוב הוא על הזוג, וכשיש קרובים המתעסקים עבורם, מוטל החיוב עליהם, אלא שאפשר שבאופן זה כשאינם רוצים לשלם, או שאין להם, יכול השדכן לחזור על הזוג, משום שהחיוב של המתעסקים אינו ממש כמו החיוב של המחותנים.

ועוד סברא כ' בשו"ת הליכות ישראל (להגר"י גרוסמן זצ"ל סי' ג'), דמנהג המדינה היא שהמחותנים משלמים לשדכן, ובפרט שגם להם נעשה טובה שנהנים מעצם השידוך, חוץ ממה שחייב האב להשיא את בנו ובתו, וכעין הא דמבואר בשו"ע (חוי"מ סי' של"ה ס"א) דאם שכר מלמד ללמוד עם בנו ולא קצב לו שכירות, צריך לשלם לו כמו שאחרים נותנים. הרי מבואר שהאב אינו יכול לומר למלמד שיתבע את בנו, משום ש"ושנתם לבניך" מחייב האב ללמדו (אבל עי' בשו"ת משפטי שלמה ח"א סי' ל"ח להגר"ש קרליץ זצ"ל מה שהעיר טובא בכל מש"כ בשו"ת הליכות ישראל הני"ל).

חתן או כלה שביקשו מהשדכן לחפש להם שידוך

וה"מ בכל זה גם בהיכ"ת שהחתן או הכלה נגשו לשדכן שיחפשו שידוך עבורם, כגון שהם כבר אינם צעירים ומתעסקים בשידוכים בעצמם, או באופן שההורים נמצאים במקום רחוק, האם נחשב כאילו ירד ע"ד לקבל שכרו מהחתן והכלה, והם מתחייבים בשכרו וכמו"כ ב"בל תלין", או שמא נאמר שירד ע"ד לקבל שכרו מההורים, ודמי לשוכר פועל ע"י שליח שלא שייך ב"ל לאו ד"בל תלין" וצ"ע.

הציע שידוך לצד אחד והם פנו לשדכן

אם ראובן הציע שידוך לצד החתן, והם פנו לשדכן שינהל את כל השידוך (ולפעמים מותר לפנות לשדכן אחר, לא מיבעי אם ראובן אינו מעוניין לנהל את השידוך, אלא גם אם הוא רוצה לנהלו, אבל הם חושבים שהשדכן השני יהיה יותר מוצלח לנהל השידוך), אע"פ שראובן לא דיבר עם צד הכלה, מ"מ פסק מרן הגריש"א זצ"ל שמגיע לו שליש מדין "מתחיל" משני הצדדים, דאלמלא הרעיון שלו לא היה נעשה כלום, אבל העירו למרן זצ"ל ממש"כ הפת"ש (אהע"ז סי' נ' סקט"ז) בשם שו"ת חוט השני (לבעל החוות יאיר ז"ל סי' ג') שאם שדכן הציע שידוך לצד החתן, ולקחו שדכן אחר להציע השידוך לכלה, היא פטורה מלשלם לשדכן הראשון, כיון שהוא לא פעל אצלה כלום, ומרן הגריש"א זצ"ל ענה שבדברים הללו המנהג קובע, והמנהג הוא ששני הצדדים משלמים לו, אבל הוסיף לשואל שיברר מה המנהג (הובא בציוני הלכה על הלי' נישואין עמוד ש"ט).

האם נחשב כשדכן כשהציע רשימה של שמות

מילתא דשכיחא מאוד שאבא פונה לאחד מהרמיי"ם בישיבה שיציע לו בחור שיתאים לבתו, ולפעמים הוא מקבל רשימה שלימה של שמות של בחורים העומדים על הפרק. ולכאורה קשה מאוד לומר שזה יקרא שדכן, אמנם מביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה על הלי' נישואין עמוד ש"י) שאם הציע שמות של שלש בחורים מצויינים מהישיבה, אם אבי המדוברת בחר באחד מהבחורים וביקש משדכן לנהל את השידוך, הרי"מ שהציע את השמות נחשב כ"מתחיל" וצריכים לשלם לו שליש, משום שאם הוא לא היה נותן את השמות, לא היו מתארסים, והסבירו את דבריו שהדבר דומה לתיווך דירות,

שהמתווך מציע כמה דירות, והקונה בוחר באחת מהן, ומעולם לא גמגם לומר שאין זה נחשב כתיווך. אמנם יש להעיר על דמיון זה, דא"כ גם אם היה נותן רשימה של 50 בחורים, היה מגיע לו דמי שדכנות כמו בתיווך דירות, אבל הסברא אומרת שיש לחלק ביניהם טובא, ואם יתן רשימה כזו אינו בגדר "מתחיל" כלל.

דמי שדכנות לקרוב משפחה ששידך ביחד עם שדכן אחר

הרבה פעמים אח או אחות של החתן או הכלה מציעים שידוך להוריהם, והם מבקשים משדכן לנהל את השידוך, או לחילופין, השדכן פונה לאח או אחות של החתן או הכלה להציע להוריהם, ויש להסתפק האם מגיע לאח או אחות דמי שדכנות. הפת"ש (אהע"ז סוסי" נ' סקט"ז) הביא בשם שו"ת חוט השני (לבעל החוות יאיר ז"ל ס"י ג') שאם הגיס טיפל בשידוך עבור גיסתו כשלא היה מי שיטפל בשידוך עבורה, הרי הוא נחשב כבעל דבר ולא כסרסור, וכש"כ האב על בתו, ולכן לא מגיע לו דמי שדכנות. ולכאורה מבואר מדבריו, שאם יש מי שמטפל בשידוכים עבורה, או שהיא יכולה לטפל בשידוכיה בעצמה, גם קרוב משפחה נחשב כשדכן (וע"ע בפתחי חושן ה' שכירות פי"ד הערה ג' ד"ה כתב בפת"ש), ומביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה על ה' נישואין עמוד ש"י) שהמנהג הוא שקרובים מקבלים דמי שדכנות, ורק הורים אינם מקבלים.

מאידך גיסא מובא בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (דרך שיחה ח"א עמוד קט"ו), שהבין מתוך הפת"ש הנ"ל שלקרובים פסולי עדות אין נותנים דמי שדכנות, אלא אם ניכר לפי ראות עיני הדיין שעשו פעולה (שוב מצאתי בשו"ת וישב משה ח"א ס"י מ' סק"ו שכתב דהכי מבואר בתקנת ארבע ארצות שהפת"ש הנ"ל ציין אליו בסו"ד). והנה המהרש"ם במשפט שלום (סי' קפ"ה ס"ו) כ' בשם המהר"ם מינץ (סי' ע"ד באמצע התשובה), דמעשים בכל יום שקרובים מכניסים את עצמם בתוך הענין כדי לגמרו, אבל אינם שדכנים כיון שלא התחילו בדבר.

שוב ראיתי במשפטי התורה (ח"ב ס"י ל"א אות ג') שכתב שהמנהג היום הוא, שמשלמים שכר שדכנות מלא גם לידידים הטובים ביותר ולקרובי משפחה, ומ"מ לאחים ואחיות וגיסים וגיסות, אם עיסוקם בכך, שהם שדכנים מקצועיים, משלמים להם שכר מלא, אבל אם אין עיסוקם בכך, אם הם טוענים שהציעו את השידוך ע"מ לקבל שכר, נהוג לשלם להם, ואם בזמן שהציעו השידוך לא חשבו על שכר או על מחילה, ולאחר שנגמר השידוך הם תובעים שכר שדכנות, מגיע להם שכר מלא, אבל אם עשו זאת כטובה להורים או לאח וכדומה, כמו ששכיח מאוד, לא מגיע להם שום שכר.

האם יש לשלם כשהשדכן הוא קרוב משפחה שמחל על דמי שדכנות

בשו"ת חוט השני (ס"י ב') הביא שהעולם רגילים לומר, שאם שדכן אמר שיעשה שידוך בחנם בלי שכר, אעפ"כ מחוייבים ליתן לו שכרו, וכתב שאין לו שורש ועיקר כלל בתלמוד או בשום פוסק, ולכן ישתקע הדבר ולא יאמר, אלא אין נותנים לו שכר כלל. וכן מובא (ציוני הלכה על ה' נישואין עמוד ש"ז) בשם מרן הגריש"א זצ"ל, דמה שאומרים שאם השדכן מחל ואינו רוצה תשלום, אעפ"כ יש לשלם לו כדי שלא יהיו בעיות, הם "דברים בטלים ומבוטלים". אבל מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א סיפר (דרך שיחה ח"א עמוד קט"ו), שפעם בא אחד למרן החזו"א זצ"ל לבקש ברכה על זש"ק, ושאלו אם נתן דמי שדכנות, וענהו שאחיו היה השדכן ואין נותנים לקרובים, ואמר לו מרן החזו"א זצ"ל "תכניס לו כסף", וכך עשה ונולד לו בן.

שדכן שהציע השידוך והצדדים המשיכו בעצמם

אם שדכן הציע את השידוך להורים, ואח"כ הם פעלו את המשך השידוך בעצמם מתחילתו עד סופו (מילתא דשכיחא מאוד במחותנים שכבר היו ידידים מקדמת דנא), יש מקום לומר שלא מגיע לשדכן אלא שכר מתחיל בלבד, ולכאורה הכי מדוייק בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת חו"מ ס"י ל"ו), אבל בשו"ת הליכות ישראל (להגר"י גרוסמן זצ"ל ס"י ל"א) החמיר בזה, וכתב דבכה"ג יש לחייב הן צד החתן והן צד הכלה לשלם לשדכן דמי השדכנות בשלימות, והסביר דמה שאמרו ששדכן המתחיל רק מקבל שליש משכר השדכנות,

היינו רק כשיש שדכן אחר, אבל כשאין שדכן אחר, אלא ההורים הסתדרו ביניהם, משלמים כל דמי השדכנות לשדכן אע"פ שהוא רק התחיל את השידוך, ולמעשה צ"ע.

סיכום לדינא

אם ר"מ הציע כמה שמות לאבי הכלה, ובינו לבין עצמו התכוון שלא לקבל דמי שדכנות, מעיקר הדין אין חיוב לשלם לו, גם אם אח"כ הוא מתחרט בדבר ודורש תשלום. באופן שהוא הדוד של הכלה, אע"פ שי"א שקרובי משפחה אינם מקבלים דמי שדכנות, נחלקו הדעות בזה, ואמנם י"א שאח ואחות של החתן וכלה אינם מקבלים, וי"א שכל פסולי עדות אינם מקבלים, ולמעשה הכל הולך אחר המנהג בזה.

בכל אופן בנד"ד יש הרבה סיבות למה החתן אינו עובר ב"בל תלין", לא מיבעי שיש מחלוקת אם החתן וכלה הם המתחייבים, אלא גם אם הם המתחייבים, אם שכר הפועל ע"י שליח לא שייך "בל תלין", וכאן ההורים היו בגדר שלוחם לדבר עם השדכן, ועוד שכל האיסור של "בל תלין" הוא רק ביום הראשון שנתחייב לשלם, ולא אח"כ אחרי חמש שנים (שו"ע חו"מ סי' שלי"ט סי"ח – אבל ע"ש דמ"מ גם אחרי הזמן הזה חייב ליתן לו מיד, ובכל עת שישא עובר על לאו של דבריהם שנאמר "אל תאמר לרעד"), ועוד אינו עובר ב"בל תלין" אם אין לו מעות לשלם לו (שו"ע חו"מ סי' שלי"ט סי"ז), אלא שרבינו החפץ חיים זצ"ל כ' באהבת חסד (פ"ט סי"ז) שאם יכול להשיג מעות בהלוואה, צריך ללוות כדי שיוכל לקיים מ"ע ד"ביומו תתן שכרו", אבל בנד"ד שכבר עברו חמש שנים, שוב לא שייך מצות "ביומו תתן שכרו", ועוד סברא לפטור החתן מ"בל תלין", משום שדודו רק הציע שמות של בחורים, וא"כ הוא בגדר "יורד" ולא פועל, וממילא לא שייך "בל תלין" אצלו כלל.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א באתרנו:
<http://pnim.co.il/> תחת הלינק: **שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר**